

A nevelés szerepe a járványok elleni küzdelemben Egészségnevelés és tuberkulózis a századfordulón

A tuberkulózis a 19. és a 20. század fordulóján vált Magyarországon egyik legpusztítóbb népbetegségévé, amely olyan nagy számban szedte áldozatait, hogy a modern kori *morbus hungaricus*ként is említhetjük. A betegség különböző szerveket megtámadó típusai közül a tüdőt megbetegítő, tüdőtuberkulózis, vagy más néven gümőkór, tüdővész, sorvadás volt a legnagyobb számban jelentkező tuberkulotikus megbetegedés hazánkban.¹

Magyarországhoz hasonlóan a korszak Európájában is nagyszámú halálozást okozott a tuberkulózisjárvány. Ennek magyarázatául szolgál az iparosodás folyamata, amely eredményeként egyre többen zsúfolódtak össze kisebb életterekben, ezzel növelve a fertőzések kockázatát. Változás csakis a különböző szociális tevékenységek, így az ellátórendszer megteremtése, vagy a preventív intézkedésekhez kapcsolódó ismeretterjesztéssel következett be.² A tuberkulózisjárvány-kezelés során az egyén, a hatóságok és a társadalom hármásának összefogása volt Európában az általánosan elterjedt idealizált kép, amelyet hazánk orvosai is megfogalmaztak publikációikban. Ennek támogatására, és a gyógyuláshoz megfelelő körülmények megteremtése érdekében alakították ki az első szanatóriumokat az Egyesült Királyságban és Németországban. Ezt követően az 1900-as évek elején egyre több országban honosodott meg a szanatóriumi gyógyítás módszere. A szanatóriumokon és egyéb gyógyintézeteken kívül pedig a helyes ismeretek terjesztése révén igyekeztek kezelni a járványt, így nagy számban jelentettek meg oktató könyveket, és számos ismeretterjesztő előadást szerveztek a tuberkulózisprofilaxis jegyében.

A magyar járvány visszaszorításához szintén szükségesnek bizonyult a megfelelő ellátórendszer létrehozása, a kutatás és az innováció támogatása, valamint a szakemberek új ismereteinek megfelelő módon történő átadása a társadalom különböző rétegei számára. A különféle tájékoztató kiadványok és népszerűsítő előadások segítségével nagy mértékben hozzá tudtak járulni a megbetegedések korai felismeréséhez, tudatosításához, valamint a tuberkulózis megelőzését szolgáló teendők terjesztéséhez. A szakemberek a helyes ismeretek átadását célzó kiadványok terjesztésével egyidejűleg a kormányzatot arra is ösztönözték, hogy rendeletek és törvények megalkotásával, valamint azok betartatásával és szankcionálással járuljanak hozzá a fertőzésveszély és a tuberkulózis okozta halálesetek számának

¹ MELY, 1929. 180.

² MELY, 1929. 92.

csökkentéséhez. Ezen lépések nyomán bontakozhatott ki a 19–20. század fordulóján a tuberkulózis visszaszorítására szolgáló mozgalom, és jelenhettek meg az első intézmények.³

Az orvostársadalom eleinte a felnőttek tuberkulotikus megbetegedéseivel foglalkozott; a gyermekkori megbetegedések csak később kaptak nagyobb figyelmet a szakemberek részéről. A folyamatnak nagy lökést adott az 1906-os hágai nemzetközi tuberkulózis konferencia, ahol Arthur Schlossmann német gyermekorvos egy figyelemfelkeltő előadást tartott a korai fertőzésekéről. Előadásában kifejtette, hogy a tuberkulózis tulajdonképpen gyermekbetegségnek tekinthető abból a szempontból, hogy a fertőzés jellemzően már kisgyermekkorban megtörténik, de a baktérium lappanghat, és sok esetben csak serdülőkorban vagy felnőttkorban okoz megbetegedést.

Jelen tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a magyar tuberkulózis elleni küzdelem mennyire illeszkedik a nemzetközi mintákhoz, amelynek megfelelően az 1900-as évek elejétől válik fokozatosan hangsúlyossá a gyermekek megbetegedéseinek kérdése. Emellett áttekintem, hogy milyen módszerek és lehetőségek álltak a korabeli szakemberek rendelkezésére ahhoz, hogy minél több gyermeket és családtagot elérjenek a preventív intézkedések áldásos hatásai. Vizsgálom továbbá, hogy ezek a módszerek megfelelőnek bizonyultak-e ahhoz, hogy kifejezetten a gyermekek tuberkulózisfertőzöttségét és a járvány okozta ifjúkori halandóságot visszaszorítsák.

A tanulmány forrásbázisát 1903 és 1913 között a magyarországi egészségügyi szakemberek által nyomtatásban megjelentetett művek, a korszak tuberkulózis-helyzetére reflektáló sajtócikkek és a járvány elleni mozgalom mellett érvelő pedagógusok és más lelkes támogatók írásos anyagai képezik.

A gyermekkori tuberkulózisprofilaxis fontossága

A neveléstani kézikönyvekben, egészségügyi szakkönyvekben és egyéb oktatókötetekben a gyermekek megbetegedéseinek megelőzése mellett három nézőpontból érveltek a korszak szakemberei. Ezek közül kiemelkedik a Juba Adolf⁴ iskolaorvos által többször is megfogalmazott gondolat, amely szerint a gyermekekre a haza jövőjeként kell gondolni és ezért kell elsődleges feladatnak tekinteni a felnövekvő generációk megmentését.⁵ Juba Adolf és kortársainak véleménye összhangban áll a századfordulón kibontakozó reformpedagógia gyermekképevel, amelyben a gyermek egy emberibb jövő megteremtője és a változó világ továbbfejlesztője.⁶

Visszatérő gondolatként tarthatjuk számon a megbetegedések és halálozások visszaszorításának nemzetgazdasági szempontból is kiemelt jelentőségét, amely

³ OKOLICSÁNYI-KUTHY, 1934.

⁴ Juba Adolf (1864–1928) orvos, a magyar iskolaegészségügy egyik meghonosítója. Köteteiben az iskolaegészségügy témakörében foglalkozik többek között az iskolaépítéssel, iskolaorvosi intézménnyel és a testnevelés fontosságával.

⁵ JUBA, 1918.

⁶ NÉMETH, 2003. 181.

kitűnik többek között Bárány Ignác,⁷ vagy Felméri Lajos,⁸ a gyermektanulmányi mozgalom korai magyarországi képviselőjének munkáiból is. Bárány Ignác már az 1880-as évek végén megfogalmazta több kiadást megért kötetében a fent említett elvet, amely a századfordulós szerzők műveiben is tovább élt:

„A betegségek nemei között különösen a járványok igényelnek közegészségügyi szempontból figyelmet, mert ezek megtizedelik a lakosságot, gyengítik a nemzet számerejét, s megakasztva a kereskedelmet és közlekedést, anyagilag is kárt okoznak úgy az államnak, mint egyeseknek. [...] A tanító közegészségügyi tekintetben különösen következőkre ügyeljen: Ragályos betegségben szenvedő tanulókat az iskola látogatásától mindaddig el kell tiltani, míg orvosi bizonyítvánnyal nem igazolták, hogy tökéletesen meggyógyultak. Az iskolában fölmerült ragályos betegségről a tanító köteles az iskola elöljáróságát, illetőleg a községi hatóságot azonnal értesíteni.”⁹

Felméri Lajos 1890-ben megjelent neveléstudományi kézikönyvében szintén kiemelte a gyermekek nemzetgazdasági fontosságát:

„A különböző életkorú gyermekeket olybá lehet venni, mint különböző beruházott pénzösszegek képviselőit. Ez a beruházás áll a táplálás, ruha, gondozás, nevelés költségeiben és a rájuk fordított idő értékében. Jóllehet ez az érték különböző személyeknél nagyon változik, mégis egy húsz, huszonnégy éves ifjú, végezhető munkái értéke levonásával, megér ötszáz egész, akár kétezer dollárt. Nos, ha az emberiség fele ebben a korban, vagy még azelőtt elpusztul, s ennek fele a szülők, vagy saját magok tudatlansága miatt jut kora sírjába: minő iszonyú összegbe került tudatlanságunk! Minő pazarló vagyunk nemcsak a szeretet és a házi boldogság legtisztább forrásának, hanem a vagyonnak is!”¹⁰

A nemzetgazdasági szempont hangsúlyozása Felméri Lajos emberkép-megfogalmazásához kapcsolható, hiszen ő már nem a hasznos állampolgárrá nevelést helyezi az első helyre az oktatás és nevelés terén, hanem kiegészíti a nemzet számára a nemzet által való nevelés fontosságának gondolatával. Így emberképében megjelenik a nemzethez tartozás igénye, amelybe jól illeszkedik a fent idézett gondolat. Továbbá Felméri pedagógiai megközelítésében szerepet kaptak a gyermekek biológiai, fiziológiai, valamint lélektani sajátosságai is.¹¹

⁷ Bárány Ignác (1833–1882) pedagógus, az állami tanítóképző intézet igazgatója volt. Olvasás- és nyelvtantankönyveket írt, valamint segédkönyveket készített pedagógusok részére.

⁸ Felméri Lajos (1840–1894) pedagógus, egyetemi tanár. A kolozsvári egyetem megalapításakor, 1872-ben nevezték ki az egyetem pedagógiatanárává. 1879 és 1880 között a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából Angliában tanulmányozta az iskoláztatás helyzetét. Tapasztalatairól kétkötetes munkát írt, amely *Az iskolázás jelene Angolországban* címmel 1890-ben jelent meg. *A neveléstudomány kézikönyve* című nagy jelentőségű munkájában a korszerű eszközökkel történő gyermeknevelést és annak tudományos vizsgálatát sürgeti.

⁹ BÁRÁNY, 1901. 389–390.

¹⁰ FELMÉRI, 1890. 129.

¹¹ PUKÁNSZKY, 2003. 103–104.

A nemzet és egészség kettősének szoros kapcsolatára még markánsabb példa az Országos Közegészségi Tanács fennállásának huszonötödik évfordulójára 1893-ban rendezett díszülésén elhangzott nyitóbeszéd Korányi Frigyesről, amelyben úgy fogalmazott, hogy „a közegészség javítása egyértelmű a nemzet tagjai számára, erejének, munkaképességének emelésével, ezeknek pedig kifolyása a nemzet hatalma.”¹² Továbbá a közegészségügyi tanács legfőbb céljának is az egészségügy által megerősített nemzetet nevezte meg, hiszen véleményük szerint az egészségében megromlott népek hanyatlásnak indulnak.

A harmadik markánsan megjelenő érvként tarthatjuk számon az elsajátított helyes ismeretek gyermekek által történő terjesztését a saját közösségeikben, így a családban, vagy baráti körükben. Erre példa Schuschny Henrik¹³ véleménye, miszerint az iskola révén terjedhetnének leghatékonyabban a higiéniai ismeretek és azok alkalmazása, később pedig szokássá válása a társadalom minden rétegében, amely közérdek megvalósítása elképzelése szerint a tanítókra hárult volna a fenntartók és a kormány által biztosított korszerű egészségügyi irodalom segítségével.¹⁴

A fiatalok megbetegedéseinek visszaszorítását szem előtt tartva a sajtó is folyamatosan cikkezett a gyermekek egészsége és a tuberkulózis összefüggésének témakörében. A cikkek között nagy számban találkozunk az iskolák zsúfoltságának problémájával és a megfelelő egészségügyi ismeretek hiányából adódó veszedelmre való reflexióval.

Ezen példák sorába illeszkedik a *Budapesti Hírlap* 1910. szeptember 4-i számában *A diákok egészsége* című napihír leírása a korszak iskolahelyzetéről:

„Most már vannak gimnáziumaink, a melyekben ezernél több tanuló lépi át reggelenként a kapu küszöbét s ez a kis hadsereg minden egészségügyi felügyelet nélkül jár az iskolába, jóformán az egész éven keresztül. És ennek nemcsak az a veszedelme, hogy a zsúfoltság már magába véve is létrehozója és terjesztője mindenféle betegségnek. A legfőbb baj az, hogy az az egybeverődő ezer gyerek ezer családnak a képviselője, ezer család nyavalyáinak az önkéntelen, de természetes terjesztője, s mindenüvé elszívárogatja a saját otthonában támadt betegségeket.”¹⁵

A cikk reflektál arra a sajnálatos helyzetre, miszerint a gyermekkori tuberkulózisos betegségek száma a századfordulón növekedett, és a sajtó, valamint a szakemberek tájékoztatása alapján az akkoriban gyermekbetegségként számontartott kórságok az iskolaköteles években már kevésbé játszottak szerepet, ellenben a tuberkulózis vezető halálökká vált. Az elkeserítő adatokból a szakemberek, a publicisták és a közvélemény is ugyanazt a következtetést vonta le, miszerint az oktatási intézményekben védekezni kell a tuberkulózis ellen és sokkal hatékonyabban, mint ahogy azt korábban tették.¹⁶

¹² N.N., 1893. 637.

¹³ Schuschny Henrik (1857–1929) orvosdoktor, egészségügytanár. Elsősorban egészségnevelés, gyermek- és iskolaegészségügy témakörben publikált.

¹⁴ SCHUSCHNY, 1914. 142–143.

¹⁵ N.N., 1910. 8–9.

¹⁶ N.N., 1908. 28–31.

Törvényi szabályozás a közoktatás területén

A magyarországi egységes és államilag szervezett, valamint ellenőrzött járvány-megelőzés és -kezelés jelentős lépése volt az 1876. évi XIV. törvénycikk megjelenése, amely rendelkezett a fertőző és járványos betegségekről és azok bejelentési kötelezettségéről. Ennek megfelelően egy adott helyszínen vagy közösségben egyidejűleg jelentkező kór esetén mindenkire bejelentési kötelezettség hárult a hatóságok felé, akik tudomást szereztek a betegségről.¹⁷ A járványkezelés terén a korszakban még kiemelendő, hogy a kolerabaktérium izolálását követően 1885-ben elrendelték a vízminőség-vizsgálatokat, és intézkedéseket tettek a városok kommunális rendszereinek fejlesztésére. A kötelező védőhímlőoltást 1887-ben vezették be, 1889-ben az influenza, 1892–93-ban pedig a diftéria visszaszorítása érdekében tettek intézkedéseket. 1892-ben létrehozták a fővárosi fertőtlenítő állomást, majd annak vidéki hálózatát is, ezzel gondoskodva a fertőző betegek otthonainak és használati tárgyainak fertőtlenítéséről. 1889-ben megalakult a Székesfővárosi Bakteriológiai és Közegészségügyi Intézet, amely a járványügyi teendőket is koordinálta. A vesztség kezelésére pedig Budapesten 1890-ben létesült a Pasteur Intézet, ezzel itthon is elérhetővé téve a vesztség elleni oltóanyagot.¹⁸

A gyermekek védelme szempontjából mindenképp fejlődésként értékelhető, hogy a törvényi szabályozás által a szülők és gondviselők kötelezettségévé vált orvost hívni beteg gyermekükhöz, valamint a megbetegedést jelenteni. Mulasztás esetén büntetést szabtak ki a szülőkre, amelyet az 1879. évi XL. törvénycikk az orvosokra is kiterjesztett, így háromszáz forint bírsággal sújthatták azt a szülőt, aki nem kért orvosi segítséget a gyermeke gyógyítása érdekében, valamint azt a lelkészt, tanítót, kisdédóvót és doktort, aki elmulasztotta bejelenteni a fertőző betegséget. Azonban sok esetben annak ellenére sem hívtak hivatásos gyógyítót, hogy a szegények ingyen juthattak gyógyszerekhez, így sajnálatos módon a törvényi szabályozás hatására sem csökkent az orvosi segítség nélkül maradt gyermekek száma. A jelenségre magyarázatként szolgál az orvosok iránti bizalmatlanság és a kórházi körülményektől való félelem, valamint a hagyományos orvoslás és gyógyítók tradíciójának kiemelkedő jelentősége. Az 1908. évi XXXVIII. törvénycikk megerősítette, hogy a fertőző betegség elleni küzdelem Magyarországon a törvényhatóságok és a községek feladatai közé tartozik.¹⁹

A tuberkulózis mint ragályos betegség elleni általános védekezés terén 1897-ben készült az első körrendelet, amely 1898-tól vált hatályossá.²⁰ A mindennapi élet lehető legtöbb szegmensét lefedő szabályozás statisztikai adatokkal hangsúlyozta a tuberkulózisfertőzöttség nagy arányát, és egyúttal felhívta a figyelmet arra a tényre is, hogy a tévhitekkel ellentétben a betegség gyógyítható megfelelő kezelés és életmód mellett. A belügyminiszter a vármegyei hatóságok kiemelt feladatává tette, hogy a lakások egészségügyi viszonyait minden rendelkezésre álló eszközzel

¹⁷ DEÁKY, 2011. 335–337.

¹⁸ KAPRONCZAY, 2017. 852–853.

¹⁹ GÉRA, 2006. 191.

²⁰ CHYZER, 1900. 303–306. (A m. kir. belügyminiszter 1898. évi január hó 26-án 49.851/1897. sz. körrendelete a gümőkóros tüdővész (tuberculosis) ellen való védekezés tárgyában.)

javítsák, különösen a gazdasági és uradalmi cselédlakások esetében. A lakáskörülmények javításán túl a szabályozás kiterjedt az élelmiszerek vizsgálatára és az élelmiszerekkel dolgozók felügyeletére is. Gondoltak a kórházi betegek, a betegek tárgyaival történő bánásmódra, a nyilvános helyek fertőzésveszélyének enyhítésére, valamint a tuberkulózis terjedése szempontjából kifejezetten veszélyes szokás, a köpködés korlátozására és ezzel egyidejűleg a köpöedények használatára is, amelyet a rendelkezés szövege alapján egyfajta „népszokássá” kívántak tenni. A rendeletben foglalt intézkedéseken felül, mindenhol egyedileg kellett kidolgozni a védekezés menetét, amelyről részletes jelentést kellett tenni a minisztérium felé.²¹

A tuberkulózis kezelésére vonatkozó szabályozás orvosszakértők közreműködésével készült, az Országos Közegészségügyi Tanács mint a kormány közegészségügyi tanácsadója részt vett azok kidolgozásában. Így visszaköszönnek bennük azok a főbb szempontok – többek között a prevenció fontossága –, amelyek a szakemberek publikációiban is nagy hangsúlyt kaptak. Ennek eredményeként a gümőkór visszaszorítása érdekében hozott jogszabályokról elmondható, hogy összhangban álltak a szakemberek által megfogalmazott gondolatokkal és törekvésekkel.

A századforduló idején megalkotott kormányzati rendelkezések közül kettő foglalkozott speciálisan a tuberkulózis és a közoktatás kapcsolatával, így a gyermekek gümőkóros megbetegedéseinek visszaszorításával. A védekezést szolgáló általános renDELETEH kapcsolódva a közoktatás területére 1898-ban született utasítás.²² Ebben megismételték a belügyminiszteri rendelet szövegét, és rögzítették a további teendőket a gyermekeket veszélyeztető fertőzésveszély visszaszorításához.

Az iskolákra vonatkozó szabályozás magában foglalta a folyamatos szellőztetést, a seprés helyett vagy azt kiegészítve a nedves ronggyal való takarítást, és a jövőben olyan iskolai padok beszerzését, amelyek kétszemélyesek és könnyen mozgathatók. Ezen intézkedések útján a higiénia magasabb szintre emelését kívánták elérni.

A rendelet értelmében az iskolákat a helyi tanfelügyelő testületeknek gyakran kellett ellenőrizniük, és a vizsgálatok során az egyik kiemelt szempont a padlóra köpködés tilalmának betartatása, valamint a gyermekek létszámával megegyező mennyiségű köpöedény biztosítása volt az intézményekben. A megfelelő minőségű köpöedények meglétén túl gondoskodniuk kellett azok precíz tisztításáról is. A helyes szokás megtanítását a tanítóknak feladatául szabták, az iskolaszolgák pedig az edények tisztántartásáért feleltek.

A népiskolai tanítók és tanítónők tüdővésztes megbetegedésük esetén csakis akkor folytathatták a tanítást, ha az egészségi állapotuk már megengedte, és az iskola képes volt olyan higiénés körülményeket biztosítani, amelyek mellett a gyermekek megfertőződésének kockázata minimálisra csökkent. Továbbá az iskolákban

²¹ CHYZER, 1900. 303–306.

²² CHYZER, 1900. 441–442. (*A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minister 1898. évi december hó 18-án 62,986. sz. a. kelt rendelete a gümőkóros tüdővész (tuberculosis) ellen való védekezés céljából a kir. tanfelügyelőségeknek megfelelő eljárásra utasítása iránt.*)

felolvasásokat kellett tartani a minisztérium által megküldött *Hogyan óvakodjunk a tüdővészttől?* című kiadványból.²³

Az 1898-as intézkedést követően a vallás és közoktatásügyi miniszter 1905-ben hozott újabb rendeletet a tanfelügyelőségekhez a tüdőgümőkór elleni védekezés tárgyában.²⁴ A rendelet egyértelműen az egészségügyi felvilágosítást jelölte ki a legfontosabb feladatnak és erre törekedett az iskolák lehető legszélesebb körének bevonásával, hiszen a serdülőkori tuberkulózist a legtöbb esetben a gyermekkorban szerzett fertőzésre vezették vissza. Továbbá azt is az iskolák feladatául szabták, hogy a megfelelő higiénés intézkedések útján akadályozzák meg a kórokozók terjedését, ezzel gátat szabva a további fertőzéseknek. Ennek eszközéül a gyerekek zsebkendőhasználatra szoktatása, és a korábban is kiemelt jelentőségű köpöcsészék használatának elterjesztése szolgált.

Ha valamely tanuló megbetegedésének tünetei tuberkulózisra utaltak, akkor a községi vagy körorvos figyelmét fel kellett hívni a megbetegedésre, és a betegség diagnosztizálása esetén az iskolalátogatás alól mindenképpen fel kellett menteni a diákat.

A tanítók gümös megbetegedései esetén a korábbi rendelettel ellentétben az intézetből ideiglenesen el kellett távolítani a pedagógusokat, egészen a teljes gyógyulásukig. Tehát a korábbi rendelkezéssel ellentétben már nem elégedtek meg a gyerekekkel szembeni távolságtartással, hanem ennél sokkal szigorúbban kezelték a megbetegedéseket, amely felismerését követően azonnali szabadságolás lépett érvénybe, ezzel is igazodva a orvosszakemberek intelmeihez a rendkívüli fertőzésveszély kapcsán.

A fertőzés megelőzésének céljából a rendelet értelmében az új tantermeket úgy kellett tájolni, hogy sok napfény jusson be. A tantermek padlójával szemben pedig elvárás volt a jól tisztíthatóság.²⁵ A portörlest csak nyitott ablak mellett lehetett végezni, még a tanulók reggeli megérkezése előtt. A diákoknak a csizmájukat, cipőjüket a terembe lépés előtt alaposan meg kellett tisztítani a portól és a sártól, és ha megoldható volt, akkor a gyerekeknek az iskolában váltócipőt kellett viselnie.

A rendelet pontosan megszabta a szellőztetés rendjét, amelynek megfelelően a téli időszakban 1–2 perces, nyáron pedig 5–10 perces szellőztetést írtak elő, amely időtartamára a tanulókat ki kellett kísérni a folyosóra, ezzel elkerülve a meghűlést, amelyet a korszak orvosai veszedelmesnek tartottak a fertőzés kialakulásának elősegítése szempontjából. A szellőztetésen kívül foglalkoztak még a tüdőgimnasztika fontosságával és légzőgyakorlatok hasznosságával is, amelyek mellett

²³ Szapáry Gyula miniszterelnök és belügyminiszter adott utasítást egy közérthető tájékoztató elkészítésére, amelyet Ósváth Albert fő- és székesvárosi rendőrorvos alkotott meg. A kiadványt a törvényhatóságok részére díjtalanul eljuttatták, és feladatul szabták, hogy juttassák el a területi illetékességük alá tartozó közintézményekbe, olvasóköribe és minden olyan magánszemélynek, aki hozzá tudott járulni a széleskörű tájékoztatáshoz.

²⁴ CHYZER, 1905. 27–31. (*A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1905. évi 56000. számú körrendelete valamennyi kir. tanfelügyelőség kirendeltségekhez a tüdőgümőkór terjedésének meggátlása körül teendőkről.*)

²⁵ A száraz söprést még mindig nem javasolják, helyette söprés előtt megnedvesített fűrészporral kellett felszórni a tantermet majd összesöpörni, és az összegyűjtött fűrészport mindig el kellett égetni.

a szavalásról és az éneklésről is úgy tartották, hogy edzi a tüdőt, ezzel is csökkentve a tuberkulózis kialakulását.

A rendelkezések igen nagy szerepet tulajdonítottak a tanítóknak az egészségnevelés terén, így kitértek arra is, hogy a pedagógusoknak mindenképp a szívükön kell viselniük a tuberkulózisjárvány visszaszorításának ügyét. A törvényszöveg ebből a szempontból megtestesítője a népnevelés és -felvilágosítás vágyának, amely már a 18. század végétől jellemzője az állami, orvosi és egyházi törekvéseknek, többek között a hiányos egészségügyi ellátottság miatt. Továbbá folytatója annak az 1831–32-es kolerajárványt követően mindinkább kibontakozó törekvésnek, hogy a tanítókat is bevonják az egészségügyi felvilágosító munkába az iskolai oktatáson belül és a tanításon kívül is. A kitűzött cél az volt, hogy a gyermekek bizalmát élvező tanítók a kicsiken keresztül hassanak a szülőkre, valamint környezetükre.²⁶

A fertőző betegségekkel kapcsolatos törvényi szabályozások esetében mindenképp ki kell emelni, hogy a szabályozók egyfajta keretet adtak a járvány elleni küzdelemhez, viszont az érvényesítésük sok esetben már kevésbé volt sikeres. Éppen ezért szorgalmazták a közegészségügyi törvények alkalmazásának hatékonyabbá tételét, amelyre jó példát nyújtanak Korányi Frigyesnek, a tuberkulózis elleni küzdelem hazai megteremtőjének 1885-ben az Országos Orvosi és Közegészségügyi Congressuson elhangzott gondolatai. Korányi a következőképpen vélekedett:

„a közegészségügyi törvényhozás föltétele, a conditio sine qua non: a civilizatióknak és culturának következetes előhaladása, az egészségügyi fogalmak fejlődése és a lakosság minden rétegeibe való behatolása. Ha hazánk közegészségügyéért valami gyümölcsözőt tenni akarunk: legelőbb társadalmi úton kell azt tennünk, ez kitartást és átgondoltságot követelő feladat.”²⁷

Az 1905-ös rendelet megjelenéséhez és kihirdetéséhez kapcsolódva hosszú figyelemfelhívó és rendkívül informatív cikket publikált Lukács György, akkori kultuszminiszter, amely címe is árulkodó a pusztításokat illetően, hiszen *A legnagyobb ellenségnek* nevezi a tüdővést. A kultuszminiszter ugyan két évtizeddel Korányi előbb idézett gondolatai után, de hasonlóan fogalmazott a betegség visszaszorításának módszeréről: *„A leghatalmasabb fegyver tehát a felvilágosítás, amellyel a népiskola a gümőkór, a tüdővész ellen síkra szállhat.”²⁸*

Tájékoztató kiadványok a tuberkulózis visszaszorításának szolgálatában

Korányi Frigyes gondolatainak megfelelően a szakemberek igyekeztek a tömeg-tájékoztatás szolgálatába állni, és nagy számban publikáltak közérthető tájékoztató kiadványokat, amelyek által úgy vélték, elérhetik a megbetegedések számának csökkenését az országban. A szerzők sorából kiemelkedik az első magyarországi

²⁶ DEÁKY, 1997. 287–288.

²⁷ GÉRA, 2005. 192–193.

²⁸ LUKÁCS, 1905. 1–4.

tüdőszanatórium igazgatója, Okolicsányi-Kuthy Dezső,²⁹ aki a tömeg tájékoztatását szem előtt tartva az iskolák higiénés nevelőtevékenységének elősegítésére több kötetet is kiadott.³⁰

A gümőkór képeskönyve

Ennek szellemében írta 1908-as *A gümőkór képeskönyve* című kötetét is, amely már címlapján utal rendeltetésére, miszerint egy *Oktató könyvecske a tanulni vágyó népnek 258 magyarított képpel. A nagy népbetegség természete és az emberiség birkózása vele* alcímet viselő kötet nagyméretű fényképek, ábrák, grafikonok és térképek segítségével igyekezett átadni a szükséges ismereteket minden érdeklődőnek.

A 12 fejezet átíveli a tuberkulóziskérdés összes szegmensét, így az olvasók képről-képre és az azokhoz tartozó leírások alapján tájékozódhattak a tuberkulózis különböző típusairól a belső szervek megbetegedéseiről készült ábrák segítségével, legutoljára természetesen a tüdővésszel mint a kötet fő témájával.

A fiziológiai ismeretek tárgyalását követően az egész világot sújtó járványról közölt adatokat, majd hazánk tágabb környezete felől közelítve a nagyszámú magyarországi halálozásról is beszámolt. A sokakat foglalkoztató örökletesség kérdését és a betegségre hajlamosító tényezőket is az olvasók elé tárta, ezt követően pedig a fertőződés folyamatát és fertőzés lehetséges forrásait is bemutatta.

A korabeli olvasók már sok információt megtudhattak a megbetegedésről, amikor a kötet feléhez érkeve Kuthy Dezső megfogalmazza a tuberkulózisgyógyítás és a közvélekedés számára is fontos tény, miszerint a tuberkulózis gyógyítható. A gyógyult betegek sorában bemutatja Hermann Brehmer doktort, akire az első klasszikus értelemben vett tüdőszanatórium megeremtőjeként emlékezhetünk.³¹

A profilaxis és a gyermekek egészségnevelése szempontjából legfontosabb ismeretek ezután kerültek bemutatásra. A szerző feldolgozza az egyes emberek teendőit a védekezés terén, a hatóságok feladatait, valamint bemutatja a társadalom erőfeszítéseit a betegség visszaszorítása érdekében.

A főbb teendőket pontokba sorolja, és a legfontosabb feladatként említi, hogy minden egyes embernek meg kell ismernie ezt a betegséget, mivel – ahogy a kötetben többször is olvasható –, *„nincs még egy oly pusztító kórság a földön, mint aminő a tuberkulózis”*,³² így csak közös erővel lehetett visszaszorítani a pusztításait. Ennek szellemében a Szanatórium Egyesület jelképét bemutató 258. kép alatt a kötet zárásaként kijelölte a további irányt is: *„Csak haladnunk kell előre a megkezdett úton s részt kell vennie a szent küzdelemben mindenkinek, – akkor hovatovább nem fog a tüdővész mergétől kora sírba szállni népünknek virága!”*³³

²⁹ Okolicsányi-Kuthy Dezső 1901 és 1908 között volt az Erzsébet Királyné Szanatórium igazgatója.

³⁰ A két ismertetett kötet mellett további tájékoztató kiadványok Okolicsányi-Kuthy Dezső tollából: *Hogyan óvakodjunk a tüdővéstől?* (1908); *A gümőkór. A nagy népbetegség természetének jelentőségének és az ellene való védekezés módjainak részletes népszerű ismertetése* (1908).

³¹ Hermann Brehmer 1854 nyarán Görbersdorfban nyitotta meg szanatóriumát, amely később mintául szolgált más európai, így az első magyarországi szanatórium kialakítása során is.

³² OKOLICSÁNYI-KUTHY, 1908. 97.

³³ OKOLICSÁNYI-KUTHY, 1908. 167.

A tüdővész elleni védekezés vezérfonala

A bemutatott könyv mellett Kuthy doktor kötetei közül a gyermekek nevelése terén kiemelkedik *A tüdővész elleni védekezés vezérfonala*³⁴ című 1913-as műve, amelyet kifejezetten a népoktatás területére szánt, és amely a *Néptanítók Könyvtára* sorozat 48. füzeteként jelent meg.

A könyv a korábbi Okolicsányi-Kuthy Dezső által a nagyközönségnek szánt tájékoztató kötetekhez hasonlóan érthető stílusban íródott, azzal a céllal, hogy segítse az orvosok és tanítók tuberkulózissal kapcsolatos felvilágosító tevékenységét. Az iskolai tankönyvekhez hasonlóan nagy betűkkel szedett és harminchat képi illusztrációval ellátott kötet igyekszik könnyebben befogadhatóvá tenni a témát. Rendkívül közérthető formában és didaktikusan adja át az ismereteket, sokszor kérdés-felelet formában, máskor pedig olyan buzdító felkiáltásokkal és azok kifejtésével, mint például a „*Szeressük a tiszta, szabad levegőt!*” próbálja még érthetőbbé tenni a teendőket a betegség megelőzését illetően.

A legtöbb tájékoztató kiadványhoz és saját korábbi munkáihoz hasonlóan először a betegséget definiálja, majd a szükséges óvintézkedések megtételére buzdít. A tuberkulózisjárvány pusztításainak bemutatásához két térképet használt fel,³⁵ amelyek látványos illusztrációi a korábban csak olvasható halandósági adatoknak. Az első térképen az összes járványos betegség együttes pusztítását mutatja be a tuberkulózis nélkül, amely egy szinte teljesen hófehér térképet eredményez. Ezzel szemben a másodikon csak a tüdővész pusztítását ábrázolja, és az előzővel összehasonlítva egyértelműen látszik a különbség, hiszen majdnem az egész térképet befedi a sötét tuberkulózispusztítást szimbolizáló színezés. A két 1895-ös állapotokat rögzítő ábra különbsége rendkívül hatásosan szemlélteti Magyarország térképén a járvány pusztítását, de még a képek hatásán is túltesznek a további nyomtatékosításra szolgáló arányszámok.³⁶

A tuberkulózist okozó baktériumról és annak 1882-es felfedezéséről is tájékoztatást ad a könyv, illusztrációként pedig megjelenik Robert Koch, a kórokozó felfedezője és megbetegedésért felelős baktériumok is egy mikroszkóp által felnagyított képen. A harmadik rész a tüdőbaj tüneteit, kezdeti jeleit vonultatja fel egy súlyosan tüdőbeteg ember képével illusztrálva, ezzel állítva példát a testsúly drasztikus csökkenésére. Ahogy Okolicsányi fogalmaz, „*csak árnyéka már az ilyen szegény ember annak, ami volt... lapos, sőt süppedt, ziháló a melle; mindinkább nehezebb esik a járás...*”³⁷ Az elsősorban gyermekek részére készített kötetben meglehetősen határozott és pontos árnyalt leírás, azonban ennek szükségességét, azzal magyarázta, hogy minden embernek szüksége van ezekre az ismeretekre a betegség korai felismerése érdekében.

A könyv negyedik fejezetében nagy részletességgel taglalja a köpet veszedelmeségét, és figyelmezteti az olvasókat, hogy a lakásban a tüdővést okozó baktérium

³⁴ OKOLICSÁNYI-KUTHY, 1913.

³⁵ Lásd az 1. számú mellékletet.

³⁶ A doktor adatai alapján a tuberkulózis 1905-ben tizenkétszer annyi emberrel végzett, mint a kanyaró, és tizenegyszer annyi emberrel, mint a diftéria, a skarláthoz képest pedig a halálesetek tízszeresét tulajdonították a tüdővésznek.

³⁷ OKOLICSÁNYI-KUTHY, 1913. 17.

akár 1–2 hónapig is életképes marad. A köpködés szokását a korábbiakhoz hasonlóan ebben a kötetben is elítéli és a köpködést csakis köpöcsésze használatával tartja elfogadhatónak, amelynek több típusát bemutatja az illusztrációkon. A csészéhez kapcsolódó házi használatra kialakított köpetfertőtlenítőt is ábrázolja egy rövid, praktikus leírással: „*Dupla fedelű edény, melyet egy harmadrészben kell megtölteni s beletéve mindenestül (köpéssel együtt) a köpetgyűjtő edényt, spiritusz-lámpa fölé vagy a tűzhelyre kell állítani. Attól fogva, hogy a kürtőjén kitódul a gőz, még 10 percig hagyjuk a tűzön. Ez alatt a tüdővész-csirák egész bizonyosan elpusztulnak s a köpöedényt bátran lehet majd kimosni is.*”³⁸

Minden eshetőségre felkészülve arra is gondolt a szerző, ha valaki elhagyja az otthonát, ezért ajánlja a zsebbe való köpöüveget (másik gyakori neve: Dettweiler-féle üveg), amely szakszerű használatát ábra segítségével magyarázza. A kézikönyv a zsebkendővel szembeni előnyeként a baktériumok elzárását tartja.³⁹

A mindennapi élet területén adódó fertőzésveszély kapcsán foglalkozik a helyes zsebkendőhasználattal és a megfelelő kézmosás fontosságával is, amelyről az alábbiakat olvashatjuk: „*a vasportól, széntől fekete kéz ártatlan kosszal szennyezett, míg a nyáltól, köpéstől szennyes kéz ujjaihoz kártékony mocsok tapad.*”⁴⁰ A szájhoz vagy szájba való nyúlkálást szintén rendkívül veszedelmesnek tartja, és ezt nyomatékosítva egy kép is társul a szöveghez, amelyen egy fiatalember a szájába nyúl, a kép⁴¹ alatt dorgáló magyarázat olvasható: „*Ez a fiatal ember sem tanulta meg gyermekkorában, hogy ne rágja a körmét s egyáltalán a szájához fölöslegesen (puszta rossz szokásból) ne nyúlkáljon.*”⁴² A fertőzésveszély miatt a csók és a kézcsók is kockázatosnak bizonyult, így azoktól is óvni szerette volna a fiatalokat.

Az intelmeket követték a további preventív eljárások. Ezek közé sorolható a langyos fürdő, a közös edények használatának helytelenítése, a fogak fogkefével való rendszeres tisztítása, a külön ágyak fontossága és a váltócipő használata.

Ebben az oktató könyvben a női szoknya helyes hosszáról is ír, mert azok a női ruhák, amelyek a földet súrolták, szintén kockázatot jelenthettek a tuberkulózis terjedése szempontjából, hiszen a padlón lévő port felverhették, ezzel a levegőbe juttatva a baktériumokat. Ennek megfelelően a helyes hosszúnak a földtől legalább három ujjnyira lévő szoknyát tartja a szanatórium igazgatója. A kötet a korszakban kibontakozó, úgynevezett slepp-kérdés egyik megjelenítője, természetesen a slepp veszélyforrásként számon tartók és az ellene érvelők oldalán.⁴³

A napfény és a szabad levegő szerepét részletesen taglalta az egészségmegőrzés szempontjából. A jótékony hatásokkal a poros levegő és az egészségtelen környezet

³⁸ OKOLICSÁNYI-KUTHY, 1913. 27.

³⁹ Lásd a 2. számú mellékletet.

⁴⁰ OKOLICSÁNYI-KUTHY, 1913. 35.

⁴¹ Lásd a 3. számú mellékletet.

⁴² OKOLICSÁNYI-KUTHY, 1913. 36.

⁴³ A női ruhák hosszabb uszályát, a sleppet a századfordulón több orvosszakember is veszedelmesnek találta a fertőzések terjesztése szempontjából. Hiszen a földig érő ruhadarab a mozgás által felverhette a földön összegyűlt port, ily módon az esetlegesen beszáradt tuberkulózisbaktériumot ismételten a levegőbe juttatva újabb megbetegedéseket idézhetett elő. Ennek megelőzése érdekében érveltek a ruhadarab ellen és javasolták rövidebb, a talajt nem súroló szoknyák viselését a hölgyeknek.

kártékonyágát állította szembe. A gondolattal összefüggésben az orvosi szakirodalomban már a 19. század végétől megjelent a városi gyermekek, valamint az egészségtelen környezet és ártalmainak összekapcsolása.⁴⁴ Ezért szorgalmazta Bókay János gyermekorvos nemzetközi példákra alapozva, hogy a városi gyermekeket a nyári időszakban küldjék a családok vidékre, ezzel egy időre kiszakítva a szennyezett levegőjű hétköznapiakból.⁴⁵ Továbbá szintén külföldi minták alapján a századfordulón már hazánkban is találunk példát erdei iskolákra, amelyek egyes esetekben Bókay kívánalmát testesítették meg, kiemelve a gyerekeket egy időre a poros és szennyezett levegőjű városokból, más erdei iskolák viszont kifejezetten tüdőbeteg gyermekek tanítására jöttek létre úgynevezett iskolaszanatóriumként.⁴⁶

A testedzést mint megfelelő módszert a tüdővész megelőzésére külön kiemeli. Kuthy professzorhoz hasonlóan más szakemberek is úgy vélekedtek, hogy az egészséges élet részeként a sport segítségével valamelyest csökkenteni lehetett volna a tuberkulózisos betegek számát. Sőt, egyes szerzők még nagyobb szerepet tulajdonítottak volna a testmozgásnak, amelyre példaként említhető Wein Dezső véleménye 1906-os kötetéből:

„A testi nevelésnek intenzívebbé tétele áldásosan fog hatni az ország közegészségügyi állapotaira, mert számos betegség statisztikája öröndetesen megjavulna, amint a lakosság legnagyobb része bevonultatnék a testi disciplinák áldásthózá gyakorlataiba. Hogy mást ne említsek, a hazánkban oly borzasztó áldozatot szedő gümőkór ellen a leghathatósabb védekezést jelentené a testgyakorlatok népszerűvé tétele és megkedveltetése.”⁴⁷

Az idézet kapcsán mindenképp érdemes megemlíteni, hogy a szerző tornász olimpikon és orvos volt, így érthetően elfoglalt a sport preventív jellegét illetően, azonban a gondolatmenete finomabb formában szinte minden kortárs és későbbi tuberkulózissal foglalkozó munkában megtalálható.

Kuthy doktor a gyermekeknek a nyári időszakban javasolta a szabad vízben való fürdözést, és arra az esetre is megoldást kínált oktatókönyvében, amikor a szabad víz nem volt adott. A leírás egy, a talpára állított üres hordót, és az abban történő fürdözést javasolta. Szintén a fürdéshez kapcsolódóan javasolta a szülőknek a gyermekek hidegvizes ledörzsölését. A hideg vízzel és hideg vízben történő mosdatás hasznosságának hangsúlyozása a tuberkulózisos megbetegedésektől függetlenül már a 18. század végétől jelen van a hazai egészségügyi felvilágosító munkákban.⁴⁸

A vegyes táplálkozás fontosságára is felhívta a figyelmet, továbbá a szeszes italok veszedelmes hatását is részletezi. Ebben a könyvben már nagyobb terjedelemben foglalkozott a tehének gümőkóros megbetegedésével, amelyről úgy vélekedtek, hogy az emberekre is veszedelmesek lehetnek, elsősorban a fertőzött tej útján. Ennek megfelelően a tej fogyasztását csakis alapos felforralás után ajánlotta

⁴⁴ DEÁKY, 2011. 130.

⁴⁵ BÓKAY, 1908. 50.

⁴⁶ FÁY, 1997. 323.

⁴⁷ WEIN, 1906. 6–7.

⁴⁸ DEÁKY, 2011. 172.

elfogyasztani a felnőtteknek és gyermekeknek egyaránt. Okolicsányi-Kuthy Dezső az utolsó fejezetben határozta meg a könyv feladatát, amely alapján a kötet a közönségben gyakran mediátorszerepet betöltő tanítók, lelkipásztorok, jegyzők és orvosok munkáját volt hivatott segíteni a járvány elleni küzdelemben. A könyv tanácsait megfogadva pedig úgy tartotta, hogy könnyebb lesz a hatóságok és a társadalom közös munkája, és a lehető legtöbb gyermeket tudják megóvni a tuberkulózistól.

Az oktató könyvecskéiben végig megfigyelhető egy visszatérő elem, mégpedig a gyermekkorban megtanult helyes szokások ez esetben életmentő szerepe, amely a gyermekkori tuberkulózisprofilaxis fontosságának is egyik érve volt. Példaként említhető, és már más munkák esetében is felmerült a rossz szokások sorában a szájba nyúlás, amely helytelenségét az író szerint az édesanyák feladata megtanítani, és ebbe a sorba tartozik a hosszú női ruhák viselése is, amelyet Okolicsányi szerint egyáltalán nem hordanának a nők, ha már gyermekkorukban megtanították volna nekik, hogy az port ver, és így veszélyes mindenki egészségére nézve.

Oktatókönyvről lévén szó, a mű végén a helyes szokások betartásának és betartatásának eredményességéről is bizonyítékokat tárt az olvasók elé a szerző. Az egyik ilyen rendkívül személyes példa, hogy saját édesapja két képét is beillesztette a kötet végére: az első képen a még tuberkulózissal küzdő, a másodikon pedig már a felgyógyult apát láthatjuk. Hasonló példaként említi a tuberkulózis elleni szervezet munkáját aktívan segítő és a járvány elleni küzdelem egyik emblematikus személyének, Jókai Mór írónak a gyógyulását is. Az elért eredményeket a józan, mértékletes életmódnak tulajdonította, amely az egész kötet meghatározója, és amelyet számos fórumon ajánlott az embereknek.

Ezekkel a sikertörténetekkel a könyv végén igazán jó hatást érhetett el az olvasóknál és kicsit oldhatta a könyv sok esetben kioktató, dorgáló hangnemét. Összességében véve a kiadvány szerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy Okolicsányi-Kuthy Dezső egy olyan oktatókönyvet állított össze, ami – beteljesítve preventív funkcióját –, tökéletesen megállhatta a helyét az 1900-as évek elején a tanintézményekben, köszönhetően a meggyőző stílusnak és nem utolsósorban kiváló illusztrációinak.

Okolicsányi-Kuthy Dezső műveire és munkásságára a korabeli sajtó is reflektált, így kötetéről olvashatunk recenziót és ajánlót többek között a *Pesti Hírlap* és a *Budapesti Hírlap* hasábjain, vagy a *Néptanítók Lapjának* rovatai között. Ezek egységesen pozitív hangnemben és elismeréssel szólnak a doktor munkássága mellett, sőt, arra is van példa, hogy élvezetes olvasmánynak találják a műveit: „Igaz élvezettel olvastuk érdekes fejtegetéseit, népszerű hangon megírt, de mély tudományú munkáját.”⁴⁹ A *Néptanítók Lapja*, amely a mindenkori közoktatásügyi kormányzat hivatalos lapjaként a néptanítók kulturális és pedagógiai műveltségét volt hivatott elősegíteni, szintén igyekezett felhívni a figyelmet a gyermekek gumókoros megbetegedéseire, és jó szívvvel ajánlották Kuthy Dezső munkáit, egyúttal hálaikat is kifejezték munkásságáért: „Népszerű módon tárgyalja mindazokat a prophylaktikus intézkedéseket, amelyek a köztudatba való átmenetelre alkalmas arra hogy a nép szélesrétegeit a tuberkulózis fertőzésétől megóvja. A kiváló szerző, akinek a tuberkulózis ügye oly sokat köszönhet új

⁴⁹ N.N., 1908.

érdemet szereztek a hátlára és elismerésre.”⁵⁰ A korabeli vidéki lapokban ezidáig nem találtam hosszabb ajánlást vagy értékelést a kötettel kapcsolatban, azonban reklámként megjelenítve találkozhatunk vele például a *Dunántúli Protestáns Lapban*.⁵¹

A nők kiemelt szerepe a tuberkulózis elleni küzdelemben

A szakemberek a nőknek, elsősorban a tanítóknak és az édesanyáknak kiemelt szerepet szántak az ismeretek terjesztésében. Ennek gyakorlati támogatására 1905 novemberében alakult meg az Országos Közegészségi Egyesületen belül a Hölgosztály, amely a tuberkulózis elleni küzdelmet is segítette.⁵²

A hölgyek társadalmi szerveződése elsősorban a felvilágosító és oktatói munkát tűzte zászlajára, amely keretében létrehozták az Anyák Iskolája, később pedig a Leányok Iskolája kezdeményezést. A két program keretében különböző előadás-sorozatokat szerveztek, segítve a megfelelő egészségügyi és egyéb általuk hasznosnak tartott ismeretek átadását. A korabeli sajtó tudósítása alapján az előadásokat rendkívül sokan látogatták és erre buzdították is őket. „Menjenek el minél számszerűbben a magyar nők ezekre az előadásokra, hiszen most az ő kezükbe van letéve a jövő nemzedék sorsa. A most élő és még ezután világra jövő apró nemzedék csak úgy nőhet fel, ha mindazok, akik az ő ápolásukra és gondozásukra hivatottak, meg fogják védeni őket a sok ezer veszedelem ellen.”⁵³ Az előadások ingyenesek voltak és kizárólag nőket engedtek be, azzal a magyarázattal, hogy a hallgatóság ne érezze feszélyezve magát.⁵⁴ A szervezet a felvilágosító tevékenységen túl részt vett különböző pénzgyűjtő akciókban, és segítették az Erzsébet Királyné Szanatórium betegek hangulatjavítása terén kifejtett munkáját is.

A Hölgosztály tuberkulózissal foglalkozó előadásain felvázolták a nők szerepét a járvány elleni küzdelemben, és sürgették az egészségügy oktatásának kiterjesztését a leányiskolákra is. A Hölgosztály további egyesületekben is napirendre tűzte a járvány témáját, amelyre példa Vidék Apollónia 1905-ös előadása. A figyelemfelhívó beszéd a Művészet és Művelődés Nőegyesület⁵⁵ felolvasóülésén hangzott el a budapesti egyetem élettani intézetében.⁵⁶ A rendkívül érdelemgazdag előadás nyomtatásban is megjelent, így forrásként használható a Hölgosztály tevékenységének megismeréséhez.

⁵⁰ N.N., 1913.

⁵¹ N.N., 1913.

⁵² N.N., 1906.

⁵³ N.N., 1907.

⁵⁴ Természetesen ez a kizárás az előadóknak nem vonatkozott.

⁵⁵ Huszár Ilona bárónő 1904-ben alapította a Művészet és Művelődés női művészegyesületet. A bárónő szervezésében és az egyesület tagjainak részvételével valósult meg az Erzsébet Királyné Szanatóriumban a betegek hangulatjavítására rendezett, úgynevezett *Sanatorium Sunday*, amelyeken énekkel és zenével, valamint felolvasásokkal igyekeztek jobb hangulatot teremteni az intézményben. A *Tuberkulózis* folyóirat beszámolója alapján 1905-ben Vidék Apollónia az Országos Közegészségi Egyesület Hölgosztályának tagja is részt vett egy rendezvényen, ahol felolvasással szórakoztatta a gyógyulókat.

⁵⁶ VIDÉKY, 1905.

Vidéky Apollónia az előadás elején felhívta a nők figyelmét kitüntetett szerepükre, majd ezt követően a szakemberek adatai alapján felvázolta a járvány pusztításait. A felolvasás során mindvégig Okolicsányi-Kuthy Dezső szavait tolmácsolta a közönségnek, amelyet nem titkolt, sőt, külön felhívta rá a figyelmet, ezzel is erősítve a hitelességét. Így a statisztikai ismertetést követően a Kuthy Dezső által összefoglalt gyakorlati teendőket sorolta fel. Ezek közé tartozott a nép felvilágosítása, oktatása előadások útján egyházi és világi egyesületekben, leányotthonokban és iskolákban, valamint a tanítónők ismeretátadása a szakirodalomban foglaltak alapján. Ezen felül a különböző nőegyletek összefogása a járvány visszaszorításáért és a környezetük figyelmének felkeltése az ügy iránt.

Vidéky Apollónia ennek megfelelően kérte hölgytársait, hogy segítsék az ismeretterjesztést:

„És amint a szeliden erélyes hívásra közelednek az önkéntes seregek, az orvosok, eme mozgalom generálisai, a tömegben végig nézve, fejjel feljebb keresik az asszonyt, a nőt, a leányt, a dámát, a pórnőt; a legjobb, legmerészebb, a megbízható segédet, – mélyen érző szívét, bátor esztét, puha kezét, lágy hangját, esdeklő szemét, anyagi türelmét! Asszonyok! nekünk intenek!”⁵⁷

Összegzés

A korabeli orvosi szakirodalom alapján a tuberkulózis visszaszorításának terepén a profilaxis és annak minél szélesebb körben történő érvényesítése a járvány visszaszorítását célzó mozgalom létrejöttének kezdeteitől jelen volt. Azonban az orvostársadalom eleinte a felnőttek tuberkulotikus megbetegedéseivel foglalkozott, és a gyermekkori tuberkulózis csak később kapott nagyobb figyelmet a szakemberektől.

Megállapítható, hogy a nemzetközi példákhoz hasonlóan Magyarországon is az 1910-es évektől igyekeztek egyre nagyobb hangsúlyt helyezni a gyermekkori tuberkulózis visszaszorítására, és ennek megfelelően az ismeretterjesztés spektruma a csecsemőkortól az iskoláskoron át egészen a huszonévesekig kiterjedt. A módszer tekintetében a tanítók és a szülők egészségnevelő szerepét tartották a leghatásosabbnak, természetesen az állami segítség jelenléte mellett.

A gyermekkori tuberkulózis visszaszorítása érdekében kifejett egészségnevelő munka a tanácsadókönyvek, a törvényrendeletek és sajtóforrások szövegeiben egyaránt a tuberkulózisprofilaxis kiemelt területként rajzolódik ki. Ezek közül különösen sokszínű forrással bővelkedik a Tüdőbetegek Szanatóriumi Egyesületének kiadványa a *Tuberkulózis* című folyóirat, amely a nemzetközi célkitűzésekhez igazodva nagy számban cikkezett a kisgyermekes gümőkóros megbetegedéseinek visszaszorításáról.⁵⁸

⁵⁷ VIDÉKY, 1905. 2.

⁵⁸ A Budapesti Szegénysorsú Tüdőbetegek Szanatórium Egyesülete 1903-ban alapította a folyóiratot a *Tuberkulózis. A gümőkór elleni védekezés közlönye. Az I. Ferenc József ő császári és apostoli királyi felsége legmagasabb védnöksége alatt álló Budapesti Szegénysorsú Tüdőbetegek Sanatorium-Egyesületének hivatalos lapja* címmel, amely az egyesület lapjaként 1918-ig jelent meg változatlan címmel.

A korabeli szakemberek a tuberkulózis megelőzésének témakörén belül azért is szentelhettek megkülönböztetett figyelmet a gyermekkori megbetegedéseknek, mivel a védekezés sikerében – és így a járvány megállításában – csak akkor eredménykedhettek, ha képesek voltak megmenteni a felnövekvő generációkat. Éppen ezért szorgalmazták a profilaxist elősegítő tájékoztatást a szülők számára, amelyre támaszkodva igyekeztek megvédeni a gyermekeket a fertőzéstől, gondolva a csecsemőkre is. Továbbá a korosztályra szabott tájékoztatást szem előtt tartva a közoktatásban tanuló gyermekek részére számos oktatókönyvet készítettek a századfordulón.⁵⁹ A tájékoztatás technikája folyamatosan fejlődött a korszakban, így nőtt az egészségnevelő kötetek száma, amelyek egyre jobban fókuszáltak egy-egy korosztály sajátosságaira, valamint a különböző megbetegedések, így a tuberkulózis megelőzésének és gyógyításának lehetséges módszereire.

Az erőfeszítések hatására a századforduló idején valamelyest mérsékelni tudták a gyermekek megbetegedéseinek számát, azonban az első világháború hatására romló közegészségügyi helyzet ismét visszavetette a tuberkulózis megelőzése terén elért eredményeket.⁶⁰

Felhasznált irodalom és rövidítések

BÁRÁNY

1901 BÁRÁNY Ignác (átdolgozta Bárány Gyula): *Tanítók könyve. Kalauz a nevelés és tanítás vezetésére*. 8. javított kiadás, átdolgozta BÁRÁNY Gyula. Budapest, Lauffer, 1901.

BEREND

1903 BEREND Miklós: *A csecsemők védelme tuberculosis ellen. Magántanári próbaelőadás. Az Orvosi Hetilap Tudományos Közleményei. Különlenyomat*. Budapest, Pesti Lloyd-Társulat, 1904.

BÓKAY

1914 BÓKAY János: *A gyermekkori tuberkulózis*. Budapest, Budapesti Hírlap Ny., 1914.

CHYZER

1894 A m. kir. belügyminister 1873. november 27-én 46.569. sz. a kelt körrendelete valamennyi törvényhatóságnak. In: *A közegészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye, I. kötet, 1854–1894*. Szerk.: CHYZER Kornél. Budapest, Dobrowsky és Franke, 1894. 28; 361.

CHYZER

1900 A m. kir. belügyminiszter 1898. évi január hó 26-án 49.851/1897. sz. körrendelete a gümőkóros tüdővész (tuberculosis) ellen való védekezés tárgyában. In: *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye, II. kötet, 1895–1899*. Szerk.: CHYZER Kornél. Budapest, Dobrowsky és Franke, 1900. 303–306; 441–442.

⁵⁹ BEREND, 1903.

⁶⁰ MELLY, 1929. 175–176.

CHYZER

- 1905 A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1905. évi 56000. számú körrendelete valamennyi kir. tanfelügyelőség kirendeltségekhöz a tüdőgümőkór terjedésének meggátlása körüli teendőkről. In: *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye, III. kötet, 1900–1905.* Szerk.: CHYZER Kornél. Budapest, Grill, 1905. 27–31.

DEÁKY

- 1997 DEÁKY Zita: A tanítók szerepe a közegészségügyben a 18–19. században. In: *Népiskolák Magyarországon. Nemzetközi iskolatörténeti konferenciáinak anyaga.* Szerk.: SOMORJAI József. Tata, Tatabányai Múzeum, 1997. 285–297.

DEÁKY

- 2011 DEÁKY Zita: „Jó kis fiúk és leánykák” A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon. Budapest, Századvég, 2011.

DÉNES

- 1913 DÉNES Lajos: A tüdővész elleni védekezés. *Néptanítók Lapja*, 46. (1913. április 24.) 17. sz. 4–5.

FÁY

- 1997 FÁY Róbert: Pedagógus arcképek: tíz év egy „erdei iskolában” In: *Népiskolák Magyarországon. Nemzetközi Iskolatörténeti Konferencia előadói anyaga.* Szerk.: SOMORJAI József. Tata, Tatabányai Múzeum, 1997. 323–326.

FELMÉRI

- 1890 FELMÉRI Lajos: *A neveléstudomány kézikönyve.* Kolozsvár, Ajtai Nyomda, 1890.

GÉRA

- 2005 GÉRA Eleonóra: A fertőző gyermekbetegségek elleni védekezés kialakulása Magyarországon. In: *Történeti demográfiai évkönyv.* Szerk.: FARAGÓ Tamás – ŐRI Péter. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézete, 2005.

JUBA

- 1918 JUBA Adolf: *Az egészségügy alapvonalai.* Budapest, Révai, 1918.

KAPRONCZAY

- 2017 KAPRONCZAY Károly: A járványok elleni küzdelem intézményrendszerének kiépítése Magyarországon. In: *A modern hazai közegészségügy kialakulása 1867–1896. Tanulmányok és dokumentumok a 150 éve megindult egészségügyi reformról.* Szerk.: GAZDA István. Budapest, Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet – Magyar Orvostörténelmi Társaság, 2017. 851–861.

LUKÁCS

- 1905 LUKÁCS György: A legnagyobb ellenség. *Néptanítók Lapja*, 1905. (1905. július 13.) 28. sz. 1–4.

MELLY

- 1929 MELLY József: *Budapest tuberkulózishalandósága*. Budapest, Székesfővárosi Házi-nyomda, 1929.

MÜLLER

- 1903 MÜLLER Vilmos: *A középiskolai tanulóifjúság kötelező orvosi megvizsgálása tüdővész szempontjából*. Különlenyomat az *Egészség* 1903. évi 11. füzetéből. Budapest, 1903.

N.N.

- 1893 Az országos közegészségi tanács huszonöt éves jubileuma. *Orvosi Hetilap*, 37. (1893. december 31.) 53. sz. 635–639.
- 1906 Az Országos Közegészségügyi Egyesület. In: *Budapesti Hírlap*, 26. (1906. április 26.) 114. sz. 14.
- 1907 Anyák iskolája. *Pesti Hírlap*, 29. (1907. január 18.) 16. sz. 11.
- 1908 A gümőkór. *Pesti Hírlap*, 30. (1908. december 2.) 288. sz. 35.
- 1908 Iskola és tuberkulózis. *Népmívelés*, 3. (1908) 7–8. füzet 28–31.
- 1910 A diákok egészsége. *Budapesti Hírlap*, (1910. szeptember 4.) 210. sz. 8–9.
- 1913 Óvakodjunk a tüdővéstől. *Dunántúli Protestáns Lap*, 24. (1913. július 6.) 27. sz. 221.

NÉMETH

- 2003 NÉMETH András: *A reformpedagógia gyermekképe – a szent gyermek mítoszától a gyermeki öntevékenység funkcionális gyakorlatáig*. In: *Két évszázad gyermekei. A tizenkilencedik-huszedik század gyermekkorának története*. Szerk.: PUKÁNSZKY Béla. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2003. 168–184.

OKOLICSÁNYI-KUTHY

- 1908 OKOLICSÁNYI-KUTHY Dezső: *A gümőkór képeskönyve. A nagy népbetegség és az emberiség birkózása vele*. Budapest, Korvin Nyomda, 1908.
- 1913 OKOLICSÁNYI-KUTHY Dezső: *A tüdővész elleni védekezés vezérfonala*. Budapest, Lampel, 1913.
- 1934 OKOLICSÁNYI-KUTHY Dezső: *A magyar tuberkulózis elleni küzdelem első évtizede*. (Különlenyomat a *Tüdőbeteg gondozás és tuberkulózis* 1934. évi márciusi számából) Budapest, Wesselényi Nyomda, 1934.

PUKÁNSZKY

- 2003 PUKÁNSZKY Béla: *Tizenkilencedik századi magyar neveléstani kézikönyvek és tankönyvek gyermekszemlélete*. In: *Két évszázad gyermekei. A tizenkilencedik-huszedik század gyermekkorának története*. Szerk.: PUKÁNSZKY Béla. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2003. 27–146.

SCHUSCHNY

- 1904 Schuschny Henrik: *Iskola és egészség*. Budapest, Budapesti Hírlap Nyomda, 1914.

VIDÉKY

- 1905 Vidéky Apollónia: *A nő feladatai a tüdővész elleni keresztes hadjáratban*. Budapest, 1905. (Különlenyomat az *Egészség* 1905. 4. füzetéből)

WEIN

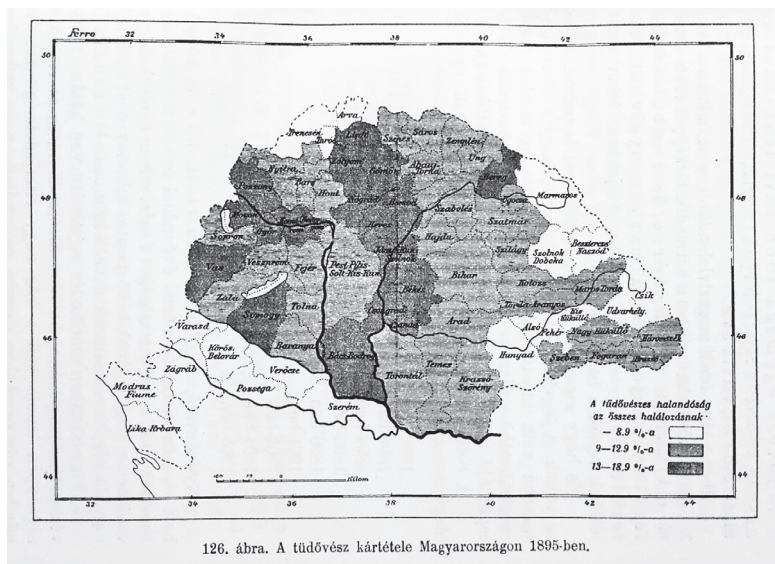
1906 Wein Dezső: *Nemzeti kultúránk és a testi nevelés*. Budapest, Franklin Nyomda, 1906.

Melléletek

A ragadós betegségek együttes pusztulása hazánkban, nem számítva a tüdővérszt.

1. sz. melléklet⁶¹

126. ábra. A tüdővérszt kártétele Magyarországon 1895-ben.

2. sz. melléklet⁶²

⁶¹ Forrás: OKOLICSÁNYI-KUTHY, 1913. 8-9.

⁶² Forrás: OKOLICSÁNYI-KUTHY, 1913. 30-31.

Ez a fiatal ember sem tanulta meg gyerekkorában, hogy ne rágja a körmét s egyáltalán *a szájához fölöslegesen* (puszta rossz szokásból) *ne nyúlkáljon.*

3. sz. melléklet⁶³

⁶³ Forrás: OKOLICSÁNYI-KUTHY, 1913. 36.